

Sigitas LŪŽYS

DAUGIAKALBYSTĖ LDK: REALIJOS, POLITIKA, ŽAIDIMAI

Summary. The present article analyses the formation of multilingual society in medieval Lithuania. It aims specifically at investigating the origin of multilingualism in the Grand Duchy of Lithuania and its implications on the development of Lithuanian society, political and cultural peculiarity, linguistic diversity as well as the construction of ethnic identity. The Grand Duchy of Lithuania, a nationally and linguistically diverse, multireligious state, had to turn to multilingualism for internal and external communication. Firstly, multilingualism was encouraged by the aspiration to integrate the state of Lithuania into the Europe of those days in the cultural, economic and political sense (even in the pre-Christian period). The Grand Duke Gediminas in his letter, dated on 26 May 1323, addressed to the Franciscan monks, requested sending four brothers who knew Polish, Semigalii and Russian to Lithuania. Multilingualism flourished exceptionally in the internal communication of the Grand Duchy of Lithuania: at least six languages were used for the purposes of script and literature alone. The same number of languages was used in everyday communication among different ethnic groups. In the 16th century, the strengthening of linguistic policy manifestations enabled the formation of at least four cultural information dissemination codes that survived until the 19th century. All of them were based on signification of a different language as the aspect of cultural development. As the study revealed, the origin of Lithuanian multilingualism can be associated with both the geopolitical situation of the ancient Lithuania and internal political framework of a multinational state. Cultural, religious and political processes determined a specific situation of communication in the country which manifested itself by almost parallel use of several languages in societal life. Languages exerted impact upon the formation of four different cultural information dissemination codes, discerning the models of Lithuanian, Latin (Roman), Byelorussian and Polish or Sarmatian culture. Politicization of language performed in 1697, when on the basis of the law of Coequation (*Coequatio iurium*) the Polish language was entrenched in state offices, indicated essential changes in the state language policy: the Polish language became one among the equal languages of the GDL. Still the multinationality and diversity of confessions were maintained in cultural communication, literature, religion and science. Multilingualism disappeared from the state offices to emerge in public paratheatre events and was firmly anchored in creativity for special occasions and sophisticated poetry where it was mainly expressed by multilingual greetings of sovereigns and the noble. Welcoming speeches (*Gratulationes*) form a specific genre of literature, directly related to traditions and habits of public life of the nobility. Welcoming speeches at large belong to the area of occasional creativity and illustrate linguistic literacy of the society and tendencies of imperial or political impact of those times. Apart from Lithuanian, such languages as Latin, Rusini (lot. Rutheni or old Byelorussian), Church Slavonic, Polish, Latvian, German, Italian, French were used; also other, rather exotic languages (in the case of GDL) such as Syrian, Hungarian, Finnish, Belgian, English, Scottish, Irish, Spanish, Czech can be found. Playings by languages and sometimes by alphabets were popular in a private setting as well.

A number of such manifestations can be found in marginal printings (letters, notes of friendship, book proveniences and etc.). Although in the sunset of the Grand Duchy the societal multilingualism became narrower, it still existed owing to ethnic diversity and new emerging political tendencies in the country. Texts in several languages became a new form of communication. A colourful linguistic diversity of the Grand Duchy was evidenced by rich literary heritage, for instance, the macaronic (Latin macaronicum) style of poetry where poems written in Latin were intertwined with the words of national languages to reach a satirical or amusing effect. The conclusion is drawn in the study that Lithuanian multilingualism, closely related with societal multiculturalism and development of ethnic identity as well as religious tolerance of the ancient state, outlived the Grand Duchy of Lithuania: a new political situation in the 19th century failed to impose monolingualism both to private and partly to public life.

Keywords: multilingualism, GDL, writings, greetings (gratulations), multilingualism, notes of friendship, "makaroniko" style of poetry.

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjamas daugiakalbės valstybės formavimasis viduramžių Lietuvoje. Siekiama išanalizuoti daugiakalbystės Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ištakas bei jos sąsajas su Lietuvos visuomenės vystymusi, politiniu, kultūriniu savitumu, lingvistine įvairove ir etninio identiteto formavimusi. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė – daugiatautė, įvairiakalbė ir daugiareliginė valstybė vidinei ir išorinei komunikacijai buvo priversta vartoti daugiakalbystę. Visų pirma daugiakalbystę skatino siekis integruoti Lietuvos valstybę tiek kultūrine, ekonomine, tiek ir politine prasme į tuometinę Europą. Kunigaikščio Gedimino 1323 m. gegužės 26 d. laiške pranciškonų ordinui į Lietuvą buvo kviečiami lenkų, žemgalių ir rusų kalbas mokantys vienuoliai. Itin plačiai daugiakalbystė LDK skleidėsi vidinėje komunikacijoje: vien rašto ir literatūros reikalams LDK vartotos mažiausiai šešios kalbos. Antra tiek kalbų vartota atskirų etninių grupių buitiniai komunikacijai. XVI a. sustiprėjusios kalbinės politikos apraiškos sąlygojo susiformavimą mažiausiai keturiems kultūrinių informacijos sklaidos kodų, išlikusiems iki pat XIX a. Jie visi rėmėsi skirtingos kalbos – kaip kultūrinės raidos veiksnio išskėlimu. Daugiakalbystė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje formavosi ankstyvaisiais valstybės egzistavimo amžiais ir yra sietina tiek su geopolitine senosios Lietuvos situacija, tiek ir su vidine daugiatautės valstybės politine sąranga. Kultūriniai, religiniai ir politiniai procesai lėmė specifinę komunikavimo valstybėje situaciją, pasireiškusių keleto kalbų beveik paraleliu vartojimu visuomenės gyvenime. Kalbos turėjo įtakos ir keturių skirtingų kultūrinių informacijos sklaidos kodų susiformavimą, išskėlusį lietuviškąjį, lotyniškąjį (romėniškąjį), gudiškąjį ir lenkiškąjį arba sarmatiškosios kultūros modelius. Kalbos politizavimas, įvykdytas 1697 m., kai remiantis Koekvacijos įstatymu (*Coequatio iurium*) valstybės kanceliarijoje įsitvirtino lenkų kalba, reiškė esminius pokyčius valstybės kalbinėje politikoje: pirma tarp lygių LDK tapo lenkų kalba. Tačiau valstybės daugiatautiškumas bei įvairiakonfesiškumas daugiakalbystę išlaikė kultūrinėje komunikacijoje, literatūroje, religijoje, moksle. Daugiakalbystė iš valstybės kanceliarijos pasitraukė į viešuosius parateatrinis renginius, įsitvirtino proginėje kūryboje ir įmantriojoje poezijoje, kur dažniausiai reiškesi multilingvistiniais valdovų ir didikų sveikinimais. Sveikinimai (*Gratulationes*) – specifinis literatūros žanras, tiesiogiai susijęs su didikų rūmų viešojo gyvenimo tradicijomis ir papročiais. Sveikinimai daugeliu kalbų priklauso proginės kūrybos sričiai ir iliustruoja anuometinį visuomenės lingvistinį išprusimą bei imperinės arba politinės įtakos tendencijas. Čia be lietuvių kalbos vartotos lotynų, rusėnų, bažnytinė slavų, lenkų, latvių, vokiečių, italų, prancūzų kalbos, tačiau sutinkamos ir gana egzotiškų (LDK atveju) kalbų: sirų, vengrų, suomių, belgų, anglų, škotų, airių, ispanų, čekų Žaidimai kalbomis, kartais ir abėcėlėmis, plito ir privačioje aplinkoje. Nemaža tokių apraiškų pavyzdžių randame marginalinėje raštijoje (laiškuose, draugystės įrašuose, knygų proveniencijose ir t. t.). LDK saulėlydyje daugiakalbystė siaurėjo, bet valstybės daugiatautiškumas ir atsiradusios naujos politinės slinktys lėmė jos tolesnį gyvavimą mūsų krašte. Keliakalbiai tekstai virsta nauja komunikacijos forma, kurios esmė – makaroninis stilius, kai skirtingų kalbų fragmentai laisvai jungiami, nekeičiant tų kalbų ypatumų. Susiformavo net poezijos

forma, paplitusi XVI–XVII a. Europoje, – makaronikas (lot. *macaronicum*), kai į lotynišką tekstą įterpiami tautinės kalbos žodžiai arba jiems pridedamos kaitomos lotyniškų žodžių galūnės. Apibendrinant straipsnyje teigiama, kad Lietuvos daugiakalbystė, glaudžiai susijusi su visuomenės daugiakultūriškumu ir etninio identiteto formavimusi pergyveno ir pačią LDK: nauja politinė situacija XIX a. neįstengė ne tik privačiam, bet iš dalies ir viešajam gyvenimui primesti vienkalbystės.

Pagrindinės sąvokos: daugiakalbystė, LDK, raštija, sveikinimai (*gratulationes*), draugų knygos, „makaroniko“ poezijos stilius

Įvairiakalbė LDK raštija jau yra sulaukusi gana išsamių tyrimų, analizių bei vertinimų. Iš dabarties Lietuvos mokslininkų šioje srityje daugiausiai yra nuveikę E. Ulčinaitė, S. Narbutas, D. Kuolys, nemažai kitų LDK kultūros ir literatūros tyrinėtojų. Šiame straipsnyje dėmesys kreipiamas į kalbų įvairovę LDK viešajame ir privačiame gyvenime, į daugiakalbystės slinktis senosios Lietuvos kultūroje ir politikoje, taip pat jos modifikacijas asmeninėje erdvėje.

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė – daugiatautė, įvairiakalbė ir daugiareliginė valstybė – vidinei ir išorinei komunikacijai palaikyti buvo priversta priimti daugiakalbystę. Daugiakalbystės ištakų senojoje Lietuvoje reikėtų ieškoti valstybės religinėje tolerancijoje, akcentuotoje jau ankstyvojoje LDK gyvavimo stadijoje. Tai iliustruoja 1324 m. popiežiaus Jono XXII pasiuntinių pranešimas apie jų priėmimą Vilniuje. Priėmimo metu Lietuvos valdovas Gediminas pareiškęs, kad „krikščionims jis leidžia savo dievą garbinti pagal savo papročius, rusams pagal savo apeigas, lenkams pagal savo papročius, „o mes garbiname dievą pagal savo apeigas, ir visi turime vieną dievą“ (*christianos facere deum suum colere secundum morem suum, ruthenos secundum ritum suum, polonos secundum morem suum et nos colimus deum secundum ritum nostrum, et omnes habemus unum deum*) (Gedimino laišakai, 1966, p. 127, 129). Krikščionių, rusų ir lenkų lygiagretus įvardijimas rodo religinės priklausomybės nustatymą pagal apeigų kalbinį požymį. Kalbų svarba religinėms apeigoms teigiama ir Lietuvos valdovo Gedimino 1323 m. gegužės 26 d. laiške pranciškonų ordino vienuoliams, kuriame jis prašo atsiųsti „mums šiais metais keturis brolius, mokačius lenkų, žemgalių ir rusų kalbas, tokius, kokie dabar yra ir kokie buvo [anksčiau]“ (*nobis hoc anno quatuor fratres scientes polonicum, semigallicum ac ruthenicum ordinetis, tales ut nunc sunt et fuerunt*) (Gedimino laišakai, 1966, p. 55). Taip pat daugiakalbystę skatino siekis integruoti Lietuvos valstybę tiek kultūriniu, ekonominiu, tiek ir politiniu aspektu (dar ir ikikrikščioniškuoju laikotarpiu) į tuometinę Europą.

LDK geopolitinė padėtis, jos „buvimas dviejų civilizacijų – bizantiškosios (stačiatikiškosios) ir lotyniškosios (katalikiškosios) – sąveikų“ (Narbutas, 2006, p. 144) lauke bei gyventojų etninė įvairovė buvo esminis veiksnys, ilgai neleidęs įsivyrauti vienai kalbai ir dominuoti vienai etninei grupei. Sudėtingi įvairialypiai kultūriniai, religiniai ir politiniai procesai formavo pilietinę savimonę, siejamą labiau su valstybe nei etnosu ar kalba. Ši savimonė tapo telkiančia jėga, priimant

dviejų skirtingų civilizacijų, „apibūdinamų kaip *Slavia Latina* ar *Romana* ir *Slavia Graeca* ar *Orthodoxa*“ (Narbutas, 2006, p. 149), įtaką ir ją perkeičiant į „*Lithuania Latina* ir *Lithuania Graeca*“ (Narbutas, 2006, p. 149). Apskritai reikia „į LDK kultūrą žvelgti kaip į tam tikrą ilgaamžę pamažu kitusią civilizacinių santykių sistemą. Vienu metu joje mes regime stipresnę vienos kurios nors kalbos, tikėjimo ir pan. raišką; po kurio laiko dominavusius kultūros pavidalus joje keitė kitos formos, kurių užuomazgos nerealizuotų galimybių pavidalu glūdėjo ankstesnės sistemos gelmėse“ (Narbutas, 2006, p. 144). Taigi, XV–XVI a. LDK buvo valstybė, kurioje dominavo katalikų religija, jos valdovai lietuviai dar suprato vietines baltų kalbas ar tarmes, bet rašė ir skaitė bažnytine slavų kalba, kalbėjo Rytų slavų tarmėmis, iš kurių ilgainiui išsirutuliojo baltarusių ir ukrainiečių kalbos, ir save laikė senovės romėnų palikuonimis. Centralizuojanti valstybės politika rėmėsi ne nacionalumu, bet pilietiškumu ir ekonominiu pragmatyvizmu. Įvairios tarnybos, privilegijos, beneficijos buvo teikiamos ne pagal etninę ar kalbinę priklausomybę, bet už nuopelnus valstybei (šiuo aspektu traktuotina ir karaimų etninės grupės, dar Vytauto Didžiojo atkeltos į Lietuvą, įvairiomis privilegijomis sukurta išskirtinė padėtis, kurią nulėmė jų specifinė tarnyba valstybei – didžiojo kunigaikščio apsauga). Taip valdžios aparate – ar tai būtų Ponų taryba, kanceliarija, ar kariuomenė – jungėsi įvairios kalbinių ir etniniu aspektu grupės arba asmenys, todėl kiekvienoje konkrečioje situacijoje buvo pasirenkama optimali komunikavimo priemonė. Ir toji priemonė neatlikdavo imperatyvo vaidmens už situacijos ribų. Lietuvis, užsiimantis raštvedyba senąja slavų kalba, arba rusėnas, rašęs valdovo laiškus lotyniškai, ir toliau privačioje aplinkoje bendravo gimtąja kalba, liko lietuvis arba rusėnas. Tai taikliai – tiesa, kalbėdamas apie tikėjimą – XVII a. pradžioje pastebėjo poleminių raštų autorius Meletijus Smotrickis traktate „Verificatia niewinności“: „Jeigu yra tikrųjų rusėnų (o jų turi ir privalo būti), juk ne iš karto išsigimsta kraujas to, kuris pakeičia tikėjimą: juk nebūna taip, kad jeigu kas iš rusėnų tautos priima Romos tikėjimą, tuojau pat pagal prigimtį jis tampa ispanas arba italas; rusėnas nuo seno yra kilnus. Ne tikėjimas juk lemia, kad rusėnas yra rusėnas, lenkas – lenkas, lietuvis – lietuvis, o rusėniška, lenkiška ir lietuviška prigimtis... Tauriausiasis rusėnų kraujas šiais laikais savo patikimumu yra vertingiausias Lietuvos Respublikos brangakmenis, atspaudas ir valdžia“ (Короткий, 2006, p. 59). Susiformavusios Lietuvoje dualistinės rašto kultūros sistemos takoskyra buvo valstybės politiniai interesai, o ne personalijos: „vidaus reikalams dažniausiai tarnavo gudiškoji, užsienio – lotyniškoji ir vokiškoji produkcija“ (Gudavičius, 1999, p. 444). Valdovo kanceliarijoje dirbo įvairių tautybių atstovai, nuo XV a. – ir lietuviai. „Lotyniškąją ar gudiškąją darbo sritį lėmė ne tautybė ar tikyba, bet išsimokslinimas: būta gudiškai rašančių lietuvių (Jonas Kušleika) ar lotyniškai rašančių gudų (Jonas Sapiega)“ (Gudavičius, 1999, p. 445). Tiesa, lotyniškąjį raštininką išlaikyti kainavo keturis penkis kartus brangiau už gudiškąjį. Kitaip nei Vilniuje, „Kaune nemažas vaidmuo priklausė vokiečių kalbai“ (Gudavičius, 1999, p. 446).

Rašto plitimas už valdovo kanceliarijos ribų, senosios Lietuvos raštijos palikimas atskleidžia itin margą LDK kalbinę įvairovę, verčiančią kalbėti ne tik apie „rusėniškąją, lenkiškąją, lietuviškąją, latviškąją, vokiškąją, judėjiškąją, karaimiškąją, bet ir apie lotyniškąją LDK raštijos paveldo dalį“ (Narbutas, 2006, p. 144). Vien rašto ir literatūros reikalams LDK vartotos mažiausiai šešios kalbos. Antra tiek kalbų vartota įvairių etninių grupių buitiniai komunikavimai.

XVI amžius LDK – didžiųjų permainų amžius. Šiuo laikotarpiu imtos kelti vi-suomenės atsinaujinimo mintys, projektuoti valstybės raidos keliai. „Ankstesnį rūpestį Lietuvos valstybe papildė rūpestis „lietuvių tauta“, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tauta“ (Kuolys, 2000, p. 9). Nors „tauta“ nebuvo tapatinama su kalba, bet sustiprėjusios kalbinės politikos apraiškos leido susiformuoti mažiausiai keturiems kultūriniais informacijos sklaidos kodams, išlikusiems iki pat XIX a. Visi jie rėmėsi skirtingos kalbos kaip kultūrinės raidos veiksnio išskėlimu. Tai lietuviškasis, lotyniškasis (romėniškasis), gudiškasis ir lenkiškasis arba sarmatiškosios kultūros modeliai. Lietuviškojo modelio apologetais laikytini Martynas Mažvydas, kaip esminę lietuvių tautos žymę nurodantis lietuvių kalbą, Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis ir Mikalojus Daukša, lietuvių kalbą įvardijantys kaip „valstybės sargą“, „pilietiškumo tėvą“¹. Lotyniškąjį kultūros modelį siūlė lietuvių kilmės iš romėnų šalininkai Mykolas Lietuvis, Venclovas Jonas Agripa, Vilniaus vaitas Augustinas Rotundas, Antrojo Lietuvos Statuto vertimo į lotynų kalbą 1576 m. pratar-mėje rašęs: *Lituanos ab Italis originem ducere, sermo agrestium, multum ad sermonem Italarum, tanto locorum et temporum intervallo, accedens, verisimile facit; nam nobiliores ex consuetudine, quam cum Polonis et Russis, ob commune imperium habent, Polono et Russo sermone, nativum permutarunt* („Lietuviai yra kilę iš italu, kaip tai galima spėti iš liaudies kalbos, kuri daug kuo panaši į italų kalbą, nepaisant to, kad jiedvi skiria taip didelis vietos ir laiko atstumas. Mat bajorai, begyvendami drauge su lenkais ir rusais bendroje valstybėje, vietoj gimtosios įprato vartoti lenkų ir rusų kalbą“) (Rotundus, 2000, p. 296, 286).

Gudiškąjį modelį gynė gudiškai surašyti trys Lietuvos Statutai, metraščiai, gausi polemikinė gudiškoji LDK raštija. Gudiškai rašytoje Trečiojo Statuto pratarmėje Lietuvos pakancleris Leonas Sapiega pabrėžė: „Ne kuria nors svetima, o sava kalba turime sudarytą teisyne“ (Kuolys, 2000, p. 13). Ketvirtasis – lenkiškosios, sarmatiškosios kultūros – modelis daugiausia rėmėsi „kasdienio gyvenimo praktika, vertusia Lietuvos didikus ir bajorus XVI amžiuje vis dažniau tapatintis su kaimynine lenkų kalba. Akivaizdi tokios praktikos išraiška – 1615 metais Jonušo Radvilo (1579–1620) laiške pusbroliui išsakytas apgailestavimas: „Nors lietuviu esu gimęs ir lietuviu teks man mirti, tačiau savo tėvynėje turime vartoti lenkų kalbą“ (Kuolys, 2000, p. 13).

Taigi, kalba imama suvokti kaip itin svarbus pilietinę tautą formuojantis ir telkiantis veiksnys. Retorikos paveika priskiriama pačiai kalbai. Vilniaus akademijos teologijos profesorius, būsimasis jos rektorius, žemaitis Mykolas Ginkevičius

¹ Žr. Kuolys, 2000, p. 9.

(Michał Ginkiewicz, 1594–1663) tikino: „Kalba smogia kaip kardas, degina kaip ugnis, skaldo kaip kirvis, smaigia kaip virvė, persmeigia kaip kuolas. Pikta kalba – dažnas savižudybės įnagis: Sunkiai kas nusižudytų kardu, bet nuo savos kalbos miršta tiek sielų, kiek žiemos miške [prikritusių] lapų. Kardas, perskrodęs kūną, negali perverti sielos, tačiau kalba pirmiausiai paverčia lavonu sielą, o tik paskui – kūną“ (Kuolys, 2009, p. 30). Kalbos politizavimo rezultatai pasirodė 1697 m., kai įvyko esminis valstybės kalbos politikos pokytis: vadovaujantis Kokekvacijos įstatymu (*Coequatio iurium*), valstybės kanceliarijoje įsitvirtino lenkų kalba. Tačiau LDK daugiatautiškumas ir įvairiakonfesiškumas daugiakalbystę išlaikė kultūrinėje komunikacijoje, literatūroje, religijoje, moksle. Tik atspalvis jau buvo kitas. XVI–XVII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nemažai kūrinių buvo išleista lygiagrečiai dviem kalbomis: lotynų ir lenkų, lotynų ir vokiečių, lotynų ir gudų, šiek tiek lotynų ir lietuvių kalbomis. Bet, žinoma, ima dominuoti lenkų kalba, kuri jau politiškai žymėta, turi daugiau konkrečių adresatų. Pavyzdžiui, Elijaus Piligrimovijaus (Elias Pielgrzymowski, Piligrimovius, ?–1604) lotynų ir lenkų kalbomis parašytos poemos „Philopatris ad Senatū populūque Lituanūm“ („Tėvynės mylėtojas Lietuvos senatui ir tautai“, 1597) lotyniškasis ir lenkiškasis tekstai skiriasi. „Lotyniškasis tekstas, paremtas antikinės literatūros frazeologija, mitų aluzijomis, yra abstraktesnis, universalesnis, intelektualesnis. Lenkiškajame tekste antikinės sąvokos keičiamos konkretesniais, liaudiškesniais posakiais, pasakojimas tampa intymesnis, emocionalesnis. Akivaizdu, jog jie adresuoti skirtingų visuomenės sluoksnių žmonėms: lotyniškasis tekstas – išsilavinusiems didikams, dvasininkams, akademinės bendruomenės atstovams, o lenkiškasis – bajorams, menkesnio išsilavinimo ar žemesnės kilmės žmonėms, apie kuriuos XVI amžiaus poetas Andrius Rimša, poemos „Δεκέτηρος ἀκρόαμα, t. y. Dešimtmetis pasakojimas“ (Vilnius, 1595) autorius, rašė: „dėl savo nekilmingumo, visiems prastiems žmonėms, kaip tik tokiems, kurie geriau kardu silogizmuoja, ietim argumentuoja, čimburu paremia, negu lotynų kalba diskutuoti yra išmokę, eilėmis lenkų kalba šį „Dešimtmetį pasakojimą...“ parašiau“ (Ulčinaitė, 2006, p. 69–70).

Taip daugiakalbystė LDK traukėsi iš valstybės kanceliarijos į viešuosius para-teatrinius renginius, įsitvirtino proginėje kūryboje ir įmantriojoje poezijoje, dažniausiai kaip multilingvistiniai valdovų ir didikų sveikinimai. Sveikinimų (*gratulations*) žanrą LDK įtvirtino ir išpuoselėjo jėzuitai. Kalbos čia tarsi atskiri veikėjai, visuotinio viešojo gyvenimo teatro dalyviai varžosi, kuri įspūdingiau pasveikins į sostinę atvykusį valdovą arba svarbų besilankantį didiką. Aišku, pagrindinis vaidmuo tenka sakytinėje ir rašytinėje kultūroje vyravusiai lotynų kalbai, dažnos senosios akademinės graikų ir hebrajų kalbos, taip pat Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje vartotos rusėnų, bažnytinė slavų, lenkų, latvių, vokiečių kalbos, tačiau pasitaiko ir gana egzotiškų (LDK atveju) – sirų, vengrų, suomių, belgų, anglų, škotų, airių, italų, ispanų, čekų kalbų. Žinoma, Lietuvos didikųjų kunigaikščių rūmuose valdovai bei kiti svečiai buvo sveikinami ir lietuvių kalba.

1589 m. į Vilnių atvykęs Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Zigmantas Vaza Vilniaus universiteto studentų buvo pagerbtas sveikinimų rinkiniu „Sveikinimai šviesiausiajam ir galingiausiajam valdovui Zigmantui III“ (*Gratulationes Serenissimo ac Potentissimo Principi Sigismundo III*) bei priedu „Įvairios kalbos“ (*Linguae variae*), kuriame pateikti sveikinimai italų, ispanų, prancūzų, vokiečių, anglų, lenkų, lietuvių kalbomis. Čia įdėtas pirmasis lietuviškas hegzametas ir vienas iš pirmųjų hegzametų nacionaline kalba Europos literatūroje „Pakvietimas Viešpaties Karaliaus“ (Kalbų varžybos, 2010, p. 214).

Tais pačiais metais išleistas dar vienas Zigmantui Vazai skirtas Vilniaus universiteto studentų sveikinimų rinkinys. Jo autoriai – Mikalojus Pacas, Jonas Komparskis, Jurgis Tiškevičius ir kt. Dauguma sveikinimų – lotyniški, tik Valentinas Tomas Suomis pasveikino suomiškai, o Petras Montanas Švedas – švediškai (karaliui gimtosiomis kalbomis) (Kalbų varžybos, 2010, p. 224, 228).

1648 m. pavasarį atvykęs į Vilnių, Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Vladislovas Vaza buvo pagerbtas literatūrinių sveikinimų rinkiniu „Lukiškių pavasaris“ (*Ver Lukiskanum...*, Vilnae, 1648). Rinkinys papildytas priedu „Kalbų varžybos“ (*Certamen linguarum*), kuriame tekstai pateikiami net 19 kalbų: prancūzų, hebrajų, graikų, lotynų, sirų, italų, ispanų, vokiečių, belgų, bažnytine slavų, rusėnų, latvių, lenkų, vengrų, anglų, škotų, airių, čekų, lietuvių. „Tai didžiausias įvairiakalbių tekstų leidinys Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“ (Kalbų..., 2010, p. 54).

Paskutinis tokio pobūdžio leidinys skirtas Slupovo grafiui, Lenkijos Karalystės sekretoriui, Varmijos ir Sembos vyskupui Kristupui Jonui Šembekui (1680–1740), apsilankiusiam Vilniuje 1729 m. Vilniaus jėzuitų kolegijos ir universiteto bendruomenė sutiko vyskupą literatūrinių sveikinimų rinkiniu „Kalbų visetas didžiajam Pallemono žemės ir miesto sveičiui“ (*Universitas linguarum magno Palaemonii orbis et urbis hospiti...*, Vilnae, 1729). Rinkinio eilėraščiai parašyti hebrajų, graikų, lotynų, slavų, prancūzų, lenkų, vokiečių, lietuvių, latvių kalbomis. „Įvairiomis kalbomis sveikindami valdovus ir didikus, Vilniaus jėzuitų kolegijos ir universiteto studentai bei profesoriai siekė pademonstruoti savo erudiciją, kalbų mokėjimą, poetikos ir retorikos formų įvaldymą bei jų raiškos galimybes“ (Kalbų..., 2010, p. 214).

Žaidimai kalbomis, kartais ir abėcėlėmis, plito ir privačioje aplinkoje. Nemažai tokių apraiškų pavyzdžių randame marginaliojoje raštijoje (laiškuose, draugystės įrašuose, knygų proveniencijose ir t. t.). Ši kuriančiojo daugiakalbio žmogaus nuostata skverbėsi ir į privačią aplinką. Rašoma įvairiomis progomis ir įvairiomis kalbomis, kuriamos rašymo situacijos, įpareigodavusios rašyti. Atsiranda nuorašų ir įrašų rinkinių², svečių ir draugų knygų. Manoma, kad ši mada Lietuvą pasiekė greičiausiai per Lenkiją. Šiuo metu Lenkijoje, Krokuvos Čartoryškių bibliotekoje, saugoma viena iš tokių knygų, tiksliau, rankraštis (Rkp, 1403) „Pamiętnik przyjaciół Andrzeja Lubienieckiego“, rašytas 1617–1619 m. Rakove. Andriejus Lubienieckis (apie 1551–1623), arijonų pastorius ir rašytojas, pagarsėjęs diskusijomis

² Žr. Bystroń, 1994, p. 417.

Švč. Trejybės tema, turėjo albumą, į kurį artimi jo draugai ir pasekėjai, ne tik iš Lenkijos ir ne tik lenkai, įrašydavo įvairių Biblijos citatų ir, žinoma, pasirašydavo. Albumas itin įdomus daugiakalbiškumu. Įrašų esama šiomis kalbomis: lotynų, lenkų, sen. graikų, sirų, hebrajų, arabų, vengrų, italų, vokiečių, prancūzų, olandų, armėnų, ispanų, lietuvių, rusų, persų, turkų, švedų, žemaičių, bulgarų, slovakų, čekų, chaldėjų. Lietuviškai įrašę yra ir lietuviai, ir lenkai. Taip tikriausiai buvo pataikaujama šeimininko norui turėti įrašų kuo daugiau kalbų. Be to, nereti keliaikalbiai įrašai. Vien lietuviškai 1617 m. spalio 12 dieną įsirašė svečias iš Lietuvos Andrius Rakiška: *Jonas szwentas pirmoia gromatoia Atskirime trzetzeme Rasza tuw budu Tataij esti przjysakimas pon diewa j dant mes tiketubime jng warda sunaus jo jezusa christusa, ir miletubime wienas antra kaip mumus dawe przjsakima Jo milistaj ponu Andrzeiu liubenickamuij pagal krawia jezusa christusa broliu mielawsiam Andrzeius Rakiska raka sawa Raszyta rakawe metuose 1617 menesia pazdzernika 12 dwilikuia dienu* (Rkp, 1403, p. 68). Kitų metų gegužės 24 dieną, lankydamasis Rakove, įsirašė žemaitis Jonas Okielevičius. Jo įrašas yra lotynų ir lietuvių kalbomis: *Da operam ut vivens laudabilis, defunctus beatus existimeris. Apocaly. 3. fr 21. Litvanice Kursay piargales, duasiu iamuy sedeti su manimi ant kresla mano, kapp ir asz piargaleiau, ir sedziu su Tewu mano ant kresla io. Pio & Intigerrimo atq Clarissimo Viro, Dno Andreae Lubienecio a Lubieniec, Ministro verbi Dei fideliss amoris & honoris ergo, scripsit haec Racoviae 24 Maji Ao 1618, Joannes Okielewicz Minister in Samogitia* (Rkp, 1403, p. 117). Tų pačių 1618 metų gegužės 27 dieną, viešėdamas Rakove, įsirašo ir Kėdainių miestietis Stanislovas Burnevičius. Jis taip pat Šv. Rašto citatą pateikia lietuviškai, o žinias apie save rašo lenkiškai: *Joan 6 fr 40. Litvan. Toi ira walia tēwo ano kursajj mane pasiunte, idant kiekwienas kursajj rēgi sunų Ir tiki ingh I turetų ziwata amzina, o asz g hi pribudisiu paskutinioij dienoij. Zacniemu ij Poboznemu miężowi Jego Msci Panu Andrzejowi Lubienieckiemu, ku wiecznej pamięci napisal w Rakowie 27 Maji Roku 1618 Stanisław Burniewicz. Obijwatel miasta Kieydanskiego w ziemi Zmujdtskiej* (Rkp, 1403, p. 177).

Taigi, žvelgiant ne į viso rinkinio kalbų įvairovę, bet į pavienius įrašus, akivaizdi įrašų dvikalbystė. Greta lotynų kalbos vis didesnę svarbą įgaunanti lenkų kalba smulkiojoje marginaliojoje raštijoje iš pradžių buvo pasitelkiama papildomai informacijai pateikti. Pavyzdžiui, nuosavybės įrašai knygoje (proveniencijos): *Pan Bog roskazał nam bycz dobrej misli. Ego sum possesor huius libri Stanislaus Wołtkowicz Anno Domini 1634. Arba: Księga ta kupiona za złotych dwa possesor huius libri Stephanus Bogdanowicz Presbyter to iest kapłan. Arba: Fř Thomae Prasneri. Pro loco Cretingensi* ir ten papildomas įrašas: z *Biblioteki Kretyngowskiej*. Esama proveniencijų, kuriose lotynų kalba rašomos eilės, o lenkų – proza: *Hic Liber meus Testis est Deus qui Illum querit Hic Nomen Erit Petrus Natus Mackiewicz vocatus; z Ksiąg Mackiewiczza*. Ilgainiui mikrotekstuose įsivyrąja praktika pateikti vertimą. Dažniausiai tai neilgos sentencijos ar Biblijos frazės, pvz.: *psal: 145 Nolite Confidere in principibus in filijs hominũ in quibz non est salus Nie*

uface w Xiązetach w sinach ludzkich w ktorych niemasz nadziei. Esama ir ištisu eilėraščių vertimų, pvz., Georgo Mejerio (Georg Meier, 1502–1574) homilijų tomelyje, išleistame 1563 m. Vitenberge, ranka įrašytas ištisas dvikalbis Renesanso poeto, Neapolio patricijaus Jokūbo Sanazaro (Jacopo Sannazaro, 1456–1530) eilėraštis apie Veneciją³.

Greta vertimų aptinkame dar vieną kalbinių žaidimų atmainą, tam tikrą *poesis artificiosa* preliudiją, t. y. žaidimus abėcėlėmis. Štai Jono Andžeikevičiaus (1605–1674) tomelyje „Ziarno gorczyczne“ (Vilnius, 1673, p. 166, 167) užtinkame teksto transliteracijos bandymų: *Домине нонь сумь Дигнус. Domine non sum dignus ut intres Sub tectum meum; sed tantum...* Kartais tokio žaidimo abėcėlėmis griebiasi knygos savininkas, siekdamas „sublizgėti“ savo mokytumu, erudicija, pvz., Jonas Petrovskis parodo savo graikų kalbos žinias: *Joañes Piotrowskij ιωανες πιετροωσκι.* Šį įrašą savininkas padarė jam priklausiusiame graikų kalbos vadovėlyje (Clénard, Nicolas. *Institutiones absolutissimae in Graecam linguam.* Leipzig, 1576).

Abėcėlių, kalbų maišymosi galima pastebėti ir paprasčiausiuose plunksnos bandymuose, pvz., *Proba Jesus et Maria bona Compania.* Dvikalbiai tekstai virsta nauja komunikacijos forma, kurios esmė – makaroninis stilius, kai įvairių kalbų fragmentai laisvai jungiami, nekeičiant tų kalbų ypatumų. Atsirado net tam tikra poezijos forma, paplitusi XVI–XVII a. Europoje, – makaronikas (lot. *macaronicum*), kai į lotynišką tekstą įterpiami tautinės kalbos žodžiai arba jiems pridedamos kaitomos lotyniškų žodžių galūnės. Tarp makaroniškų tekstų, nors ir retai, pasitaiko lenkiškų-lietuviškų, pvz., *Według wyczazaju kościola Świętego Ing eyt in Stona S Moterystes Michołas Ziogas iz Pryszmanciu, Su Elźbietha Katenie naszle iz Kretyngos.* Tačiau dažniausi lotyniški-lenkiški tekstai, pvz., Tytuvėnų bernardinų vienuolyno gvardijono Gabrieliaus Radvanskio laiškas: *Adm̃ Rñde Pater Minister Provincialis Pater Colendissime Superior Dignissime. Listy przyslane jak z Datnowa, tak z kowna od O. Diffinitora adsylam. Samego W Dobrodzieja prazencj avidissime w dobrym zdrowiu czekamy. Interim Dasie oycowskiey mię oddawszy Pisiękę Adm̃ Rndæ Pttis suæ Clendissimi Indign, Exorator Fr Gabriel Radwański Gvard C.* Makaroniškasis stilius privačioje aplinkoje itin išplito XVIII a.

³ *Viderat adriacis Venetam Neptunus in oris
Stare Urbem, et toti ponere jura mari.
Non mihi Tarpeias quantumvis Jupiter arces
Objice, et illa tui moenia Martis ajit:
Si pelago Tiberim, urbem aspice utramque
Illam Homines dices, hanc posuisse Deos.
Postrzeg Neptun Weneckie miasto na odna...
Adryackiey co trzyma morze iak na wade
Niepokazuy mi teraz, rzekł, Jowiszu Góry
Na których karku pyszne stoią Rzymu mury
Wiem, zwazywszy swóy Tyber z mymi ... Bóg panie
Tam założyli Ludzie tu sami Bogowie.*

Makaroniką kaip literatūrinę formą Lietuvoje sėkmingai įdiegė dar XVI a. pabaigoje poetas ir teisininkas Petras Roizijus. Išlikęs jo lotyniškas hegzametas su lenkiškais intarpais (prie lenkiškų žodžių pridėtos lotyniškos galūnės) „Apie kelionę per Lietuvą“, „parašytas tikriausiai apie 1560 m., yra ankstyviausias žinomas makaronikas Lietuvoje“ (Patiejūnienė, 1992, p. 219). Aiškiai matyti, jog gramatinės makaroniko formos, leksika, sutirštintos pasakojimo spalvos turi sukelti komišką efektą, pralinksinti skaitytoją ar klausytoją, paskatinti jį įsitraukti į panašų žaidimą, skirtą, be abejo, intelektualiai publikai⁴.

Dar vienas P. Roizijaus makaronikas vadinasi „Sapfinės eilės girtuokliams“ (*In bibulos saphicum*) (*Petri Royzii...*, 1900, p. 263). Čia su jam būdinga ironija ir šmaikštumu poetas juokiasi iš sarmatų polinkio girtuokliauti, vadindamas tai „senu ir paplitusiu papročiu“⁵. XVII–XVIII a. Lenkijoje makaroninė kūryba (lenkiški

⁴ *Viderat adriacis Venetam Neptunus in oris
Stare Urbem, et toti ponere jura mari.
Non mihi Tarpeias quantumvis Jupiter arces
Objice, et illa tui moenia Martis ajit:
Si pelago Tiberim, urbem aspice utramque
Illam Homines dices, hanc posuisse Deos.
Postrzeg Neptun Weneckie miasto na odna...
Adryackiey co trzyma morze iak na wade
Niepokazuy mi teraz, rzekł, Jowiszu Góry
Na których karku pyszne stoią Rzymu mury
Wiem, zwazywszy swóy Tyber z mymi ... Bóg panie
Tam założyli Ludzie tu sami Bogowie.*

⁵ „Apie kelionę per Lietuvą“
*Jeigu koks gošcius ježdžios kada nors po lietuviškus kaimus,
Ar jis per Vilnių keliautų, ar gautų iš ten wyježdžioti,
Tas su savim niechaj ir rżano chlebo, ir bialo
Veżasi ratuos; baisus be veżimo išvykti jest błądas.
Viską gabentis tau teks, ko kelionėj tokioj potrzeboja,
Druskos taip pat, nes antraip beskones potrawas jadosi,
Niech tavo bębenas bus wyborno alaus pilnutėlis, –
Piąteke raugto paimk, albo to, kurį Sobota siunčia.
Miódo taip pat tenetruks, ar młodo, ar staro, żoładkui
Kurs naudingesnis, nors głowai sunkus, ir mielas pijaniems.
Vyną jei mėgsti, ir jo būtinai įsidėk į veżimą:
Ištisą drogą ieškok – nienajdziesz parduodamo niekur,
Ar ładajako, nors pats už kiekvieną kroplą mažiausią
Būtum gotowas pażert po skambų szelągą; o jeigu
Savo szklanicos nebus, tai iš kuflo dzabankowo plugawo
Gerti tau teks ar galbūt iš kokios okopciałos konewkos,
Smerdai muzykai kurią neseniai nuo burnos atitraulė.
Czapka savąja dažnai naudosiesi vietoj lichtarzo,
Nożą į ścianą śiam tikslui bedżiosi ar dėsi į stalo
Vidurį sztuką kažkokią, iš rżano chlebo padirbtą,
Kaip kai kurie yra pratę čionai, išgremżtą w pośrodku.
Jei neturėsi pościelės, tai sloma pabus tau už guoļi,*

tekstai su lotyniškais intarpais) buvo labai populiarūs ir poezijoje, ir prozoje, ypač retorinėje. Kitakalbė LDK literatūra taip pat veikė ši tendencija, o lietuviškąją raštiją – dar ir stiprėjanti lenkų kalbos įtaka visose kultūrinio gyvenimo srityse. Daugelio XVII a. II pusės – XVIII a. LDK lietuviškai rašiusių autorių kūryboje žymūs makaronizmo pėdsakai, jų aptinkama ir XIX a. pradžios poezijoje.

Apibendrinant galima teigti, kad daugiakalbystės ištakos Lietuvoje sietinos su LDK etnine įvairove ir senosios valstybės religine tolerancija. Centralizuojanti valstybės politika išmintingai rėmėsi ne nacionalumu, bet pilietiškumu ir ekonominiu pragmatyvizmu. Kalba nebuvo paversta policiniu imperatyvu, bet visada išliko tik komunikavimo priemonė. Ir ta priemonė neatlikdavo imperatyvo vaidmens už situacijos ribų. Raštijos palikimas patvirtina itin margą LDK kalbų įvairovę: turime LDK raštijos paveldo rusėnų, lenkų, lietuvių, latvių, vokiečių, judėjų, karaimų, lotynų. Ilgainiui stiprėjančios atskirų kalbų pozicijos leido susiformuoti mažiausiai keturiems kultūriniais informacijos sklaidos kodams, išlikusiems iki pat XIX a. Tai lietuviškasis, lotyniškasis (romėniškasis), gudiškasis ir lenkiškasis arba sarmatiškiosios kultūros modeliai. Priėmus Koekvacijos įstatymą, valstybės kanceliarijoje įsitvirtino lenkų kalba. Tačiau daugiakalbystė išliko kultūrinėje komunikacijoje, literatūroje, religijoje, moksle, perėjo į viešuosius parateatrinis renginius, įsitvirtino proginėje kūryboje ir įmantriojoje poezijoje. Žaidimai kalbomis, kartais ir abėcėlėmis, plito ir privačioje aplinkoje. Nemažai tokių apraiškų pavyzdžių randame marginaliojoje raštijoje (laiškuose, draugystės įrašuose, knygų proveniencijose ir t. t.). Atsirado net tam tikra poezijos forma – makaronikas (lot. *macaronicum*), kai į lotynišką tekstą įterpiami tautinės kalbos žodžiai arba jiems pridedamos kaitomos lotyniškų žodžių galūnės. Daugiakalbystė pergyveno ir pačią LDK: nauja politinė situacija XIX a. neįstengė primesti vienkalbystės ne tik privačiam, bet iš dalies ir viešajam gyvenimui.

Literatūra

- Bystroń, J. S. (1994). *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce, wiek XVI–XVIII*, t. 1. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Gedimino laiškai*. (1966). Parengė V. Pašuta ir I. Štal. Vilnius: Mintis.
- Gudavičius, E. (1999). *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

*Ława kieta tau leis pavargusį kūną ištiesti.
 Jeigu spustels speigai, paguldys tave ciemnoje izboj, –
 Netgi dieną aplink vien tik naktį, vien dymus regėsi.
 Tarpu krowų kai knarksi ramus bei švelniųjų cielątkų,
 Jokio zegaro nereiks: žindukliai prosiętai su močia
 Tuoj miegus išblaškys, nors drūnytum tarsį kamienius.
 Kiaurą naktį kramtys tau cialą pluskwa śmierdząca.
 Vertė Eglė Patiejūnienė*

- Kalbų varžybos. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų ir didikų sveikinimai.* (2010). Parengė, iš lotynų k. išvertė, įvadą ir komentarus parašė Eugenija Ulčinaitė. Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai.
- Kuolys, D. (2000). Visuomenės raidos projekcijos XVI amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos raštijoje. *Šešioliktojo amžiaus raštija (Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 5). Vilnius: Pradai.
- Kuolys, D. (2009). *Res Lituana. Kunigaikštystės bendrija. Pirmoji knyga: Respublikos steigimas.* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Narbutas, S. (2006). Latinas LDK raštijos raidoje. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 21. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Patiejūnienė, E. (1992). P. Roizijaus makaronikas „Apie kelionę per Lietuvą“. *Senosios literatūros žanrai (Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 1). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Petri Royzii Aurei Alcagnicensis carmina (1900). *Edidt, praefatione de vita operibusque Royzii commentariisque instruxit Bronislawus Kruczkiewicz*, t. 2. Cracoviae: Typis Universitatis Jagellonicae.
- Rotundus, A. (2000). Epitome Principum Lituaniae. *Šešioliktojo amžiaus raštija (Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 5). Vilnius: Pradai.
- Ulčinaitė, E. (2006). Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės XVI–XVII amžiaus dvikalbis tekstas: adresatas ir kalbinė raiška. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 21. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Короткий, В. (2006). Термин „Речь Посполитая Литовская в полемической литературе Великого княжества Литовского XVI–XVII веков“. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 21. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

<p>Sigitas LŪŽYS Lecturer of Latin Language</p> <p><i>Fields of scientific interests:</i> classical languages, ancient books, Latin culture and literature of the Grand Duchy of Lithuania</p> <p>Institute of Foreign Languages, Vytautas Magnus University</p> <p>K. Donelaičio str. 52, LT-44244 Kaunas, Lithuania</p> <p>s.luzys@uki.vdu.lt</p>	<p>Sigitas LŪŽYS Lotynų kalbos lektorius</p> <p><i>Mokslinių interesų sritys:</i> senosios kalbos, senoji knyga, LDK lotyniškoji kultūra ir literatūra</p> <p>Vytauto Didžiojo universitetas, Užsienio kalbų institutas</p> <p>K. Donelaičio g. 52, LT-44244 Kaunas, Lietuva</p> <p>s.luzys@uki.vdu.lt</p>
--	---